

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Töszméköl, gyüszméköl, gyüsménkedik.

A napokban egy érdekes, előttem addig ismeretlen tájszót hallottam itt Szegeden, a *töszméköl* igét, amelynek jelentése: 'tesz-vesz'. (Hazaérkezésem után) *mék töszméköltem éty kicsit, asztán léfeküttem*, mondta az a szegedi születésű úr, akitől hallottam. Mivel *-méköl* igeképző nincsen a mi nyelvünkben, de 'tesz-vesz' és 'jön-megy' rokonértelmű fogalmak, azért nyilvánvaló, hogy ez a *töszméköl* ige nem szóképzés, hanem képzetvegyülés eredménye, vagyis a köznyelvi *tész-vész* ige nyelvjárási *tösz-vösz* változatának és a 'jön-megy' jelentésű *gyüszméköl* tájszónak összevegyülése, amit a nyelvészetben így szoktunk jelezni: *tösz-vösz* × *gyüszméköl* > *töszméköl*. De hogyan keletkezett ez a Szegeden szintén használatos *gyüszméköl* ige, amelynek emlékképe a beszélő lelkében összekeveredett a *tösz-vösz* ige emlékképével?

Próbálták ezt már többször magyarázni. *Rubinyi Mózes* az elhomályosult összetételekről írva (Nyr. XXXVI, 350) ezt mondja róla: „Félegyházán mondogatják: *Mit gyüszmékölsz?* Mit jelent ez? Igen egyszerű a magyarázata. A *jő-megy* alak egybeolvadt alakjában már gyakorító képzőt is vett fel. Veszprémben is mondaniak hasonlót: *járkélók*“. Ezt a *járkélók* igealakot kétségkívül helyesen magyarázta *Rubinyi*: a gyakran egymás mellett használt *jár* és *kél* (~ *kel*) igék elhomályosult összetétellé váltak, s ennek megtörténte után az így keletkezett vegyeshangú *járkél* igehez természetesen csak mélyhangú szuffixumok járulhattak. Vö. pl. ugyanígy *alél*: *alélok*, továbbá *tanít-unk*, *várni-a*, *bámész-kod(ik)*, *húsvét-ra*, *kávétól*, *hóhér-ok* stb. De ha *gyüszméköl* a *jő-megy* ige elhomályosult összetételű *jőméggy* > *gyüsméggy* alakjának gyakorító *-kol*, *-köl* képzős származéka volna, mint ahogy *Rubinyi* gondolja, hogy került volna hangsorába a rövid *ü* és az *sz*, és hogy volna magyarázható a *méggy* *é*-je helyén álló *é*? Mert hiszen a *méggy* igeének sohasem volt egyes 3. személyű (ő) *méggy* alakja. — Látnivaló, hogy ez a *Rubinyi*-féle magyarázat elfogadhatatlan. De még ennél is kevésbbé fogadható el egy más magyarázó-kísérlet, *Erdélyi József*é.

Erdélyi, ugyancsak a Nyr.-ben (XLIV, 187), ezeket írja róla: „Szeged-alsóvárosi embertől hallottam. Jelentése: sétálni olyan úton, amelyen a sétálók egyik oszlopa a másikkal mindig szembe mozog. Jelentése tehát ugyanaz, mint a „korzózni“ igeének. Alakjára nézve összetett szó a *gyüsz* és *mék* = *jösz* és *megyek* szavakból. Úgy keletkezhetett, hogy szembejövő ismerősök odaszóltak egymásnak: *te gyüsz, én mék*, azaz: *gyüszmékölünk*“. Erre nézve először is megjegyzendő, hogy *Erdélyi* egészen önkényesen korlátozza a *gyüszméköl* ige jelentését a 'korzóz' fogalomra, mert a *gyüszméköl* tájszó egészen pontosan ezt jelenti: 'komoly ok és cél nélkül, feleslegesen, minduntalan jön-megy'. Tehát esetleg a szegedi korzón is *gyüszméköl*het ugyan valaki, mint akár az utcán, vagy a házban, vagy a gazdaságban is, de maga a *gyüszméköl* ige semmiesetre sem jelenti azt, hogy 'korzóz'. Tévesnek bizonyulván eszerint a *gyüszméköl* igeének *Erdélyi*-vélté jelentése, magától összedől *Erdélyi*-nek erre alapított (különben is teljesen elfogadhatatlan) szófejtése is.

Figyelembe véve egyrészt a *gyüszméköl* ige jelentését, másrészt hangsorának rövid *ü*, *sz* és *é* hangjait, nem magyarázhatjuk keletkezését másként, mint csakis úgy, hogy képzések a *jő-megy* igének 2. személyű (nyelvjárási) *gyüsz-mész* alakja szolgált megindító képzet gyanánt. Ez olvadt össze elhomályosult összetételle (nem pedig a 3. személyű *jő-megy* alak, mint ahogy *Rubinyi* gondolta), s ezen egységes *vált* 2. személyű *gyüszmész* igealakból a következő módon teremtette meg az analógia érzeke a *gyüszméköl* igét. Mivel más 2. sz.-ű igealakoknak is volt (más-más képzős) gyakorító származékuk, pl. *ülsz* mellett *üldögélsz*, *lépsz* m. *lépkédsz*, *sétálsz* m. *sétálgatsz*, *jársz* m. *járkáltsz*, *szaladsz* m. *szaladgálsz* stb., azért ezek analógiájára az egységes 2. sz.-ű igealaknak érzett *gyüszmész* mellé is keletkezett egy gyakorító származék: a *-kol*, *-kél*, *-köl* képzős *gyüszmékölsz* alak. S mivel az *üldögélsz* alak mellett van *üldögél*, *lépkédsz* mellett *lépkéd* stb., azért az analógia érzeke természetesen a *gyüszmékölsz* alak mellé is csakhamar megteremtette a szócsalád alapját, a 3. sz.-ű *gyüszméköl* igealakot. Ennek ily módon való keletkezését már megemlítettem egyszer röviden A Nyelvtud. Alapelvei c. könyvemben (2. kiad. 85. §.) éppen annak megvilágításául, hogy analógiás képzések alkalmával az igének nemesak alanyi ragozású egyes 3. személye (pl. *jár*) vagy főnévi igeneve (pl. *járni*) szolgálhat megindító képzet gyanánt, mint ahogy a nyelvészek régebben gondolták, hanem szolgálhat ilyenül az igének bármely más olyan alakja is, amely gyakori használatú, s amelynek emiatt erős a lélekben visszamaradó emlékképe. Már pedig az nyilvánvaló, hogy a *jő-megy* (nyelvjárási *gyün-megy*) igét sokkal gyakrabban használja a nép (rendesen rosszalóan, rendreutasítólag) 2. személyhez (pl. gyerekhez vagy fiatalabbhoz) intézve, tehát *gyüsz-mész* > *gyüszmész* alakban, mintsem valamely 3. személyről. De még ha nem használnák is gyakrabban a 2. sz.-ű igealakot, mint a 3. sz.-űt, akkor is erősebb az előbbinek a lélekben visszamaradó emlékképe, mert a szemtől-szembe való használattal és a rosszalással, rendreutasítással kapcsolatban érzelmi tényezők is fűződnek a 2. sz.-ű alakhoz, melyek a távollevőkről, tehát hűvösebb lelkiállapotban használt 3. sz.-ű igealak jelentéstartalmából hiányoznak. Ez teszi érthetővé azt a jelenséget, hogy a gyakorító származék ebben az esetben nem az alapigének egyes 3. sz.-ű *jő-megy* (nyj. *gyün-megy*) alakjából képződött, mint ahogyan ez rendesen történni szokott, hanem egyes 2. sz.-ű nyj. *gyüszmész* alakjából.

A címül írott harmadik tájszót *Gellért Pál* közölte (Nyr. XLVI, 70) ilyen formán: „*Gyüsménkedni*. Velencében (Fehérm.) hallottam így: az ispány úr szokott gyüsménkedni (a. m. tesz-vesz)“. Elrhez *Löv Immanuel* (Nyr. XLVI, 295) igen helyesen ezt a megjegyzést tette: „*Gyüsménkedni* alighanem *gyüszménkedni*, mint Szegeden *gyüszméköl* = *jönmegy*“. Szerintem is valószínűleg téves a *gyüsménkédik* (nem pedig *gyüsménkedik*) igének *Gellért* közölte 'tesz-vesz' jelentése, de hangsorának s hangja talán hiteles lehet, mert az *sz* > *s* változás nyelvjárásaink hangtörténetében nem éppen ritka jelenség. E *gyüszménkédik* > *gyüsménkédik* (?) ige η hangja azonban nyilván inetimologikus mássalhangzó. Ilyennek *k* (és *g*) előtt való fejlődése más esetekben is elég gyakran észlelhető. Pl. tót *božekat* > *patóc* nyj. *bozsénkol* búsul, panaszkodva

sajnál vmit' (EtSz.), *cikó* > *cinkó* 'a vöröshagyma csira-szára' (EtSz.), cseh *cikota* > *cinkóta* 'húros rigó' (? EtSz.), *esekedik* > *esenkedik* 'erősen vágyik, sóvárog' (MTsz.), *furakodik* > nyj. *furankodik* (MTsz.), *futrika* > *futrinka* 'futkározó, füрге' (MTsz.), *izék* > *izénk* 'takarmány-hulladék' (MTsz.), *kukorodik* (MTsz.) > *kunkorodik* (*Mészöly*: MNy. VII, 340—42), *lesekedik* > nyj. *lesenkedik* (MTsz.), *pérlekedés* > nyj. *pörlenkedés* (MTsz.), *pufákol* > nyj. *pufánkól* (*Pais*: MNy. XXIV, 38), *silák* > *silánk* 'gyengén pislogó tűz' (MTsz.), (szl. *svlak* >) *szulák* > *szulánk* 'kúszó, földfutó v. a földön elfutó, elterjedő gyom, gaz, convolvulus' (ennek η hangja azonban talán a *fulánk* szó hatása; vö. *Simonyi*: Nyr. XLI, 187) *szuszék* > *szuszink* 'gabona v. liszttartó faláda' (MTsz.), *valaki* > nyj. *valanki* (MTsz.), (*zömök* <) nyj. *zomok* > *zomonk* (MTsz.). Eredeti alakja tehát ennek is csak *gyüszmékedik* volt, s ez éppen olyan analógiás hatás alatt keletkezett a 2. sz.-ú *gyüsz-mész* > *gyüszmész* igealakból, mint a fennebb tárgyalt *gyüszméköl*, csak hogy nem a gyak. -kol, -kél, -köl, hanem a gyak. -kod(ik), -kéd(ik), -kőd(ik) képző járult hozzá.

Mivel sem a *töszméköl*, sem a *gyüszméköl*, sem a *gyüszmékedik (> *gyüszménékedik és esetleg, ha az adat hiteles, > *gyüsménékedik*) tájszavak nincsenek meg *Szinnyei* MTsz.-ában, azért tisztelettel kérem e cikk olvasóit, szíveskedjenek e folyóirat szerkesztőségével közölni, hogy hol, milyen hangalakban és milyen jelentéssel használja őket az alföldi magyar nép.

Horger Antal.

Bia és Bega.

Az előbbiről, *Bia* faluról, *Csánki*-ban mindössze ennyi van: 1446, *Bia*, *Bya*. Nyomban megmondjuk, hogy török nevet gyanítunk benne.

Hia a gömöri *Beje* (*Beye*), a *bej*-ből (= főnök) van -e képzővel (M. Ny. 1929 : 121), akkor e *Beje* alakhoz föltételezhetünk egy *Beja* alakot is (l. pld. *Cseke* és *Cseka* F. és E. 1929, *Szepe* és *Szepa* M. Ny. 1929 : 39 stb.). Ilyen alak a régiségben elő is jön, mégpedig személynévképpen (1208: *Beya*, *Gamáson*). Ennek a *Beya* alaknak már most *Bija* alakja is lehetséges s ebből viszont *Bia* is (v. ö. pld. *Buadi* és *Buiad*, szolganevek, *Meád* és *Majád*, falu *Somogyban*, *Kovács*: Index). Különböztetjük, hogy a *beg*, *bej*-nek van *bij* és *bi* alakja is s föltehetőleg ebből lett nálunk *Bi-borc*, *Biborc-falva* (< *Bij* + *harsz* > *Bibarc* > *Bibarc*).

A gömöri *Beje* (mely korábban talán *Bejé* volt, s ebből lett a név elhomályosodása után *Beje*) bizonyára egy hasonló nevű embertől kapta nevét. (l. *villa Bey*, 1216: *Kovács*). *Forgon Mihály* munkája szerint (Gömör m: nemes családai I:114) a községet már a XIII. sz.-ban a *Bey* (*Be* + *i*, *Be* + *ji*) család bírta. Ez a név azonban már alkalmasint a *Bejé* > *Beje* falu nevéből származott ilyenformán: *Bejey*, *Bejy*, *Bey* (v. ö. ehhez: *Bátkay* > *Bátky* v. *Dapsay* > *Dapsy* gyökeres családok ugyanott).

Egy *Bey* család *Békésben* is élt a XV. sz.-ban. Ez *Bő*-ről származott oda (*Karácsonyi*: *Békés* m. tört. 1: 25). minthogy *Bő* (*Bé*) a *Beg* (v. *Bej*) személynévből származik, ez is alkalmasint *Bő* + *i* < *Béj* + *i*, *Bé* + *y*.

Ugyanott és ugyanakkor szerepel egy *Bek* és *Bekfy* család is. Aligha kétséges, hogy ezek meg a *beg* alakokkal kapcsolhatók össze. *Beg* és *Bek*, meg egész sereg továbbképzésük, gyakori személy- és helynév a